

Fakta om elg (*Alces alces*)

Både størrelsen og kroppsfasongen til elgen gjør at den vanskelig kan forveksles med andre hjortedyr. (Foto: Mona Gjestvang)

Familie: Hjortedyr, Cervidae

Elgens naturlige leveområde er i barskogbeltet på hele den nordlige halvkule; i Norden og Baltikum, den russiske taiga, Canada og Alaska, der den er spesielt tilpasset for å leve under ekstreme forhold som strenge, snørike vintre medfører. Elgen kalles på engelsk "Elk", og på amerikansk "Moose". Det finnes flere stedegne underarter av elg, med litt ulike karaktertrekk, der blant annet den nordamerikanske arten skiller seg ut som den desidert største. Den nordiske elgen er likevel det største fastlandspattedyr i Nord-Europa, og med sin imponerende størrelse og sitt praktfulle gevir er det ikke uten grunn at elgen bærer betegnelsen Skogens Konge. Elgens naturlige habitat her i landet har vært de store barskogene i Øst- og Midt-Norge. I løpet av de siste tiår har imidlertid elgstammen vokst betydelig, og med det dens utbredelse. I dag kan en treffe på elg i stort sett hele landet, fra sør til langt nord.

Karaktertrekk, vekst og utvikling

Vekst og kroppsstørrelse

Elgen er den største av våre hjorteviltarter, og både størrelsen og kroppsfasongen gjør at den kan vanskelig forveksles med andre hjortedyr. Kroppen er stor og tung, med lange bein, høy skulderregion, kort hals og store ører. Det er bare hanndyret – oksen – som utvikler gevir.

I løpet av den første sommeren legger elgkalven på seg omkring to kilo i døgnet. (Foto: Johan Trygve Solheim)

Nyfødte kalver veier mellom 8 og 17 kg når de kommer til verden slutten av mai eller begynnelsen av juni. I løpet av den første sommeren legger de på seg bortimot 2 kg om dagen, slik at de i september-oktober vanligvis veier mellom 120 og 160 kg.

Voksne elgkuer vil stort sett være utvokst når de er rundt 2,5 år gamle, og vil da veie omkring 350-400 kg. Oksene vokser til de er 6-8 år gamle, og kan da oppnå en kroppsvekt på 6-700 kg. Men både kuer og okser kan bli enda større! Høyden varierer fra 150-230 cm og lengden fra mule til halerot fra 200-300 cm. Normal levealder for elg er ca. 10-20 år.

Pels og farge

Pelsfargen kan variere fra nesten svart til alle nyanser av brun eller grå til helt lys gråbrun. Lysforholdene har stor betydning for hvordan en observatør oppfatter dyrets farge. Uansett farge er kamuflasjonen perfekt, og selv et så stort dyr kan være nesten umulig å få øye på inne mellom trærne. Dette er ikke minst svært viktig å være klar over når man kjører bil!

Kalven har blitt rundt et halvt år gammel og følger moren fortsatt. (Foto: Johan Trygve Solheim)

Hos alle elger har beina og buken en lys grå farge. På kuer fortsetter den lyse fargen opp mellom lårene helt opp til halen, og den synes som en lys kile bak på "speilet". På okser er det imidlertid en brå overgang fra de lyse beina, til den mørkere kroppsfargen. Det ser nesten ut som at den har på seg mørke kortbukser. Dette er bortsett fra geviret den viktigste kroppslige forskjellen når en skal forsøke å skille mellom kjønnene.

Nyfødte kalver er mer bustete, og har en lys mursteinsrød farge. Denne "baby-pelsen" skiftes til blank, glatt voksenpels i august-september. Alle elger har en relativt lang, tykk vinterpels som

skiftes til kortere, tynnere sommerpels i april-juni. De kan da se temmelig lurvete ut, med store hårløse områder.

Gevir

Hjortedyrene våre har gevir, og ikke horn som våre husdyr. Gevir felles og nytt vokser ut hvert år, mens horn sitter fast i hele dyrets livstid. Hos reinsdyr har både hanner og hunner gevir, men hos elg er det kun oksene som utvikler gevir. Allerede hos førsteårs oksekalver kan man se små knotter mellom øynene og ørene, som er starten på et gevir. Denne kalles rosenstokken, eller når geviret begynner å utvikles, rosenkransen.

Året etter kalles oxen for "åring" og har som regel en spiss tagg på hver side nesten som et sykkelstyre. Vi kaller den da for piggokse. Som toåring kan oxen ha 1-3 tagger på hver side avhengig av blant annet næringstilgangen. Geviret er størst når oxen er i 5-8 års alderen, og kan veie opptil 30 kg, med 20-25 tagger eller flere. Antall tagger et gevir kan ha er altså ikke identisk med antall år oxen har levd! Elgens gevir kan enten være et såkalt "skovlgevir", der bakre del er formet som en flat skål med korte tagger, eller et "stanggevir" som er mer preget av et antall store enkelttagger. I tillegg finnes flere mellomformer.

Geviret faller som regel av i perioden desember-februar. Straks dekkes rosenstokken av hud, og et nytt gevir begynner å vokse ut. I starten relativt sakte, men utover våren og sommeren øker veksten, og den kan være på bortimot 2 cm i døgnet på det meste. I hele vekstperioden er geviret dekket av en tynn, blodrik hud med korte tette hår, kalt basthuden. I august-september er geviret ferdig utvokst og da "feies" basten av og de harde beinstrukturene kommer til syne. Det er både imponerende og dramatisk å oppleve når oksene feier geviret. Oksen kjører geviret med stor kraft inn i kjerr og busker og oppetter trestammer. Basten sprekker opp og blir hengende i blodige "laser" på geviret til alt er feid vekk. Prosessen kan ta bare 4-5 timer, og det kan se svært voldsomt ut!

Geviret er oksens statussymbol, og størrelsen på geviret har stor betydning for hvor mange kuer den får bedekke under brunsten. Kuene foretrekker som regel de største oksene, med de mest imponerende gevirene. I tillegg vil andre og mindre okser vike unna for en storokse med et stort gevir. Det kan imidlertid forekomme at det blir kamper okser imellom, om kuenes "gunst". Det er store krefter som braker sammen i slike kamper, og et imponerende skue – men heldigvis sjelden kamphanene skader hverandre.

Sanser

Elgen har store nesebor og øyne som sitter på siden av hodet, og den kan dermed oppfatte lukt- og synsinntrykk både forfra, fra siden og bakfra. Den viktigste sansen er luktesansen, som er meget godt utviklet. Ørene, som er store og kan beveges hver for seg i "alle" retninger, fungerer omtrent som peileantener, og gjør at den hører svært godt. Det er noe omdiskutert hvor skarpt syn en elg har, men det er mye som tyder på at elgen ser meget godt. Den oppfatter imidlertid dårlig objekter som står stille, og som skiller seg lite fra omgivelsene. Det er derfor ikke uvanlig at en elg kan stå og se på en i lang tid, dersom man står helt rolig. Får den imidlertid ferten av deg vil den stikke av umiddelbart.

Atferd, aktivitetsmønster og forplantning

Aktivitets- og hvileperioder

I elgens liv handler alt om mat og hvile, samt å reprodusere seg. Elgen er en drøvtygger, som vil si at den med sine fire mager (vom, bladmage, nettmage og løpe) har evnen til å nedbryte tungt fordøyelige fibre (cellulose) som finnes i de fleste plantevekster. Elgen beiter sjelden på bakken. De lange beina og den korte halsen gjør at den må ned på kne for å nå ned til maten. Den beiter derfor oftest på urter, blader, løv og kvister i det såkalte busksjiktet, fra 30 cm over bakken og så langt opp den når. Etter at den har beitet en tid vil den legge seg til ro, gulpe maten opp igjen i små porsjoner for å fintygge maten nok en gang. Om sommeren, med stor mattilgang, er det viktig for elgen å legge opp så store fettreserver som mulig til den kommende brunstperioden på høsten, og deretter til vinteren. Sommerstid vil derfor elgen spise, drøvtygge og hvile så å si kontinuerlig gjennom hele døgnet, men med størst aktivitet morgen og kveld. Om vinteren, der næringstilgangen vil være sterkt begrenset, "skrus" elgens stoffskifte til et absolutt minimumsnivå. Fødesøk og forflytning skjer i minst mulig grad, for ikke å bruke unødig energi.

Atferd

Elg er i utgangspunktet solitære dyr, det vil si de er noen "asosiale einstøinger" som normalt ikke opptrer i flokk eller grupper, lik reinsdyr og hjort. Når dyra har liten kontakt med andre artsfrender har de heller ikke det samme behov for sosiale signaler og kroppsspråk, som en ellers finner hos flokkdyr.

(artikkelen fortsetter under bildet)

Elgen er i utgangspunktet ganske asosiale dyr som tilbringer mye av tiden alene. Ku og kalv holder imidlertid sammen det første året. (Foto: Johan Trygve Solheim)

Men unntak finnes. Kuer med kalv tilbringer hele kalvens første leveår sammen. Mor-kalv bindingen er meget sterk, og kua vil kunne opptre svært aggressivt overfor farer som truer kalven hennes. Treffer man på en elgkalv eller ku tidlig på våren gjør man best i å fjerne seg raskt fra

stedet for å unngå å få en rasende elgku i hælene! En skal for øvrig være klar over at verken elgokser eller kuer vil stange, eller bruke hodet, når de angriper farer som truer eller vil jage bort andre elger. Elgene slår med frambeina, og slagene kan være så kraftige og voldsomme at selv ulv og bjørn i visse tilfeller må gi tapt.

Noen få uker før neste års kalvefødsel jager kua ettåringen unna og overlater den til seg selv. Slike frustrerte ettåringer kan forville seg inn i boligfelt og ut i trafikken, og således være til fare for både seg selv og oss mennesker. Men faller den til ro, vil morens opplæring dens første leveår være av avgjørende betydning for hvordan dyret vil klare seg senere i livet.

Under brunstperioden, i slutten av september og begynnelsen av oktober, vil også kuer og okser oppholde seg en del sammen. Oksene er polygame og vil forsøke å bedekke så mange kuer som mulig under brunsten. Når han har funnet ei ku som nærmer seg "høybrunst" vil han holde seg til henne til han har fått bedekket henne, for å oppsøke nye brunstige kuer. Vinterstid kan det også hende at man vil oppleve å se mange elger i store flokker. Dette handler egentlig ikke om "flokkatferd", men mer av praktiske grunner ved at dyra samles rundt en rik fôrkilde og vil unngå å bevege seg for langt unna denne og dermed forbruke energi.

Elgen bor så å si midt i matfatet sitt, og dersom næringstilgangen er like god sommer som vinter vil den stort sett holde seg i ro innenfor et område på noen få kvadratkilometer hele året. Men ikke sjelden oppsøker elgen relativt faste sommer- og vinterbeiter, som de forflytter seg til vår og høst. Disse kan ligge mer enn 10 mil fra hverandre. Det er snømengden som avgjør når slike forflytninger skjer, og det er særlig kuer med kalver som må vandre til andre beiter da kalvene med sine kortere bein har større problemer enn de voksne dyra med å ta seg fram i dyp snø.

Elg og trafikk

Antall viltpåkørsler har økt betydelig de siste årene. Hvert år blir over 7000 hjortevilt drept av bil eller tog, og av disse blir nesten 1500 elg drept i bilpåkørsler. Også mennesker omkommer årlig som følge av elgpåkørsler med bil. I tillegg fører slike bilulykker til store materielle skader og personskader. For samfunnet totalt koster viltulykker oss over 250 mill kroner hvert år.

Elgen er det farligste viltet å treffe med bil. Viltets størrelsen gjør at skadene på materiell og mennesker blir mer omfattende enn for de øvrige hjorteviltartene. (Foto: Johan Trygve Solheim)

Årsaken til slike viltulykker er sammensatt. Antall elg har økt voldsomt de siste tiår. Det har også den norske bilparken. I tillegg har farten på norske veier økt.

Mange mener at det beste tiltak for å forebygge slike ulykker er å redusere elgstammen. Dette alene er neppe nok. Det er forsøkt en rekke andre tiltak som for eksempel vinterfôring av elg, for å lede dyra unna vei og jernbane. Et tiltak med en viss, men begrenset effekt. Et annet er å fjerne vegetasjon inntil 10 meter fra vei og bane for at bilførere og togførere lettere skal få øye på dyra, og for at dyra lettere skal både se og høre bilen eller toget som kommer.

For bilførere er det meget viktig å respektere varselkilting av vilt langs norske veier! Det betyr å redusere farten og å være spesielt årvåken i forhold til bevegelser på siden og langt fram i veibanen. Man bør særlig være oppmerksom på at dyra trekker mer vår og høst, og at det er i skumringstimene morgen og kveld de er mest aktive. Og ikke minst å være klar over dyrenes kamouflasjefarge! Ikke sjelden har man ikke sett elgen før den plutselig dukker opp rett foran bilen! Og da kan det være for sent.

Forplantning – brunst og kalving

Brunstperioden, den tida da kua er mottagelig for å bli paret, foregår som regel i siste del av september og første del av oktober. Litt seinere nord i landet enn i Sør-og Midt-Norge. Oksene har forberedt seg til dette. Geviret er fullutviklet og feid, og de har oppnådd maksimal kroppsvekt gjennom en lang sommersesong. De begynner å farte mye rundt for å oppsøke potensielle kuer, og oppfører seg relativt aggressivt overfor andre okser. De graver brunstgroper som de pisser og ruller seg i for å markere overfor andre okser, og å gjøre seg ekstra "lekre" for kuene. Under

denne intense perioden med høy aktivitet og redusert fôropptak er det er ikke sjelden den kan tape hele 60-80 kg kroppsvekt.

Det er ikke uvanlig at kuer kommer i sin første brunst når de er 1,5 år gamle. Forsøk har imidlertid vist at dette er avhengig av kuas kroppsvekt. Dersom levendevekta er på 290-300 kg vil ungekua (kvige) med stor sannsynlighet komme i brunst. Er vekta lavere, vil hun sannsynligvis stå over og ikke komme i sin første brunst før året etter. Faktorer som at hun selv er født tidlig på året, og at hun har hatt god næringstilgang i løpet av sine første 1,5 leveår, er avgjørende for om hun har oppnådd tilstrekkelig kroppsvekt og således kommer i brunst. Kua går drektig i 234 dager, +/- 10 dager. Kalvene fødes således normalt i løpet av siste halvdel av mai og første halvdel av juni, nettopp på den tiden av året da tilgangen på næringsrikt, lettfordøyelig fôr er på sitt beste.

Et spesielt trekk hos elg er at den i langt større grad enn de andre hjortedyrartene føder tvillinger. Det er også mer vanlig hos elg enn hos andre hjortedyr, at ei 1,5 år gammel kvige kommer i brunst og blir bedekket. Det heller ikke uvanlig at ei kvige som får tvillinger ved første kalving, vil fortsette å få tvillinger under senere kalvinger. Disse forhold gjør at elgen er et meget fruktbart dyr.

I løpet av de siste 10-15 årene har man sett en økende tendens til redusert kroppsvekt og senere brunst, færre tvillingfødsler og lavere kalvevekter under jakt sør i landet, mens tendensen går motsatt vei nord i landet. Det blir spekulert mye på årsaken til disse forhold, men ingen har hittil kommet fram til noen plausibel konklusjon.

Habitat og fødevalg

Kvantitet og kvalitet

Elgen er som hjorten svært selektiv i sitt valg av føde. Den velger til enhver tid de mest saftige, ferske og næringsrike plantene den har tilgang til, fremfor tørre og mer tungfordøyelige planter. Om våren vil den beite på det meste av nye, friske skudd av urter, blader og løv den kommer over. Den kan også beite på ferskt, nytt gras. Utover sommeren øker plantemengdene, men samtidig synker næringsinnholdet i de fleste plantearter, og elgen vil bli mer og mer selektiv i forhold til hvilke planter den foretrekker å beite på. Likevel, i løpet av sommeren kan en voksen elg ete bortimot 50 kg plantemasse per dag! Utover høsten, og spesielt om vinteren, blir valgmulighetene i forhold til næringstilgang som regel så små at elgen må innstille stoffskiftet på et minimum av næringstilgang. Fôropptaket for den voksne elgen reduseres til rundt 8-16 kg plantemasse per dag, og de går helt ned på sparebluss: Kalvenes vekst stagnerer, og for store og små handler om å få i seg nok næring til vedlikehold og forbruke minst mulig energi.

Sommermat

En lang rekke plantearter inngår i elgens diett om sommeren. Hovedregelen er at den beiter mest mulig på friske, nye skudd som inneholder rikelig med proteiner, sukkerstoffer og mineraler, og som gir mest mulig næring per munnfull. Tidlig på sommeren er bjørkeløv favoritten, men etter hvert som andre planter vokser fram vil disse foretrekkes; vier, selje, rogn, osp og hegg. I tillegg beites på ulike urter som geiterams, bringebær, røsslyng, turt, blåbær med flere.

(artikkelen fortsetter under bildet)

Som skogens konge og Norges største landdyr har elgen en fryktløshet ulik andre dyr. Den står for eksempel betraktelig lettere for losende hund enn de øvrige hjorteviltartene. (Foto: Johan Trygve Solheim)

Kvaliteten på sommerbeite er avhengig av flere faktorer. Sommerværet har stor betydning. Under tørre, varme somre eldes plantene raskt og innholdet av tungt fordøyelige stoffer som cellulose og lignin øker, mens næringsinnholdet synker. Elgen foretrekker altså fuktige, kjølige somre for å beholde best mulig næringstilgang.

Et annet forhold av betydning for beitekvalitet som sommeren er type skogsdrift. Med utstrakt flatehogst øker mengden av foretrukne beiteplanter, da særlig geiterams og bringebær er planter som dominerer de store hogstflatene. Når sommeren går mot hell er det særlig blåbærlyng som dominerer dietten.

Vintermat

Om vinteren består elgens diett i all hovedsak av kvist, spesielt kvist av løvtrær som rogn, osp, selje, vier, bjørk, i tillegg til furubar. Einer er også en yndet beiteplante. Det er snømengden og hva elgen har lettest tilgang på som avgjør valg av beiteplanter. Kvist og bar inneholder lite næring, og elgens stoffskifte "skrus" ned til et minimum for å overleve vinteren. Den vil uansett i stor grad måtte tære av egne kroppsreserver. Under vanskelige vinterforhold kan en voksen elg tape 20-25 % av kroppsvekta, men å takle dette er en del av elgens spesialtilpasning og beredskap for å overleve forholdene her i nord.

Beiteproblematikk

Elgens beiting på furublantning er et stort problem for mange skogeiere. Hardt beitede furuplanter fører til redusert kvalitet og skogtilvekst, og store økonomiske tap. Bare i Norges største elgfylke, Hedmark, er kostnadene som følge av elgbeiting anslått til 40-60 mill kroner årlig.

Dette gir antydningvis et tap opp mot 1 milliard i totale samfunnsinntekter. Det gjennomføres en rekke forsøk for å redusere dette tapet, der blant annet tett furuplanting og det å legge igjen furukvist etter hogst er noen. Utlekking av silo vinterstid har vist seg å ha liten effekt i forhold til beiteproblematikk. Det blir også i visse områder av landet lagt opp til å redusere antall elg i området ved å øke jaktkvotene.

Kilder:

- Hans Haagenrud; "Elgjakt". Aschehoug, 1995
- "Målrettet elgforvaltning, bedre ressursutnytting". Bygdefolkets Studieforbund, 2002
- Stein Lier-Hansen; Storviltjakt med vekt på hjortevilt". Landbruksforlaget, 2002
- "Bærekraftig hjorteviltforvaltning i Hedmark". Glommen skog, Mjøsen skog, Norskog, Sluttrapport 2010